

Repetitio est mater studiorum

Azok a pösze görögök és latinok

1. § A görög betűk: alpha, béta, gamma, delta, epszilon, dzéta, éta, théta, iota, kappa, lambda, mú, nú, xi, omikron, pi, ro, szigma (kétféle alakban: egyrészt szó eleji és szó közti, valamint szóvégi alakban), tau, úpszilon, phi, chi, pszi, omega (Schmidt 1907).

2. § A görög mássalhangzók kiejtése: [b], [g], [d], [dz], [th], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [sz], [t], [ph (f)], [kh], [psz] (Maywald–Vayer 1939).

3. § Latin betűk (Litterae latinae): A) *a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x* (ritkán *k* és a görögből átvett *y* és *z*) (Pirchala 1932). B) *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z* (megjegyzés: a *k*-t kiszorította a *c*; a *j, y, z* csak a természettudományban és az orvostudományban használatos, főleg görög hatásra) (Takács é. n.).

4. § A mássalhangzók (consonantes) felosztása (kiejtésük természetére szerint):

1. zárhangok (mutae):

a/ ajakhangok (labiales): *b, p* (és a görög *ph*);

b/ foghangok (dentales): *d, t* (és a görög *th*);

c/ torokhangok (gutturales): *c, g, q* (és a görög *k, ch*);

2. folyékony hangok (liquidae): *l, m, n, r*;

3. réshangok (spirantes): *f, h, i, (j), s, v* (Pirchala 1932, Jámbor–Kemenes 1932).

5. § Az *s* kiejtése. Pirchala (1932) szerint: az *s* betűt egyértelműen [sz]-nek ejtjük. Jámbor–Kemenes szerint: „az »s« olyan mint a magyar »sz«”. Ezzel szemben Takács (é. n.) szerint: „S = a magyar *sz* ejtésével, két magánhangzó közt azonban *z*-sen ejtjük”.

6. § Figyelemfelkeltés: Ha ismételten átnézzük a fentebb leírtakat, észrevehetjük, hogy sem a görög hangtanban nincs olyan írásjel (betű), amelyet a magyar kiejtésnek megfelelően [s] hangnak ejthetnénk, sem a latinban.

Példák a görögben: nincis [sabbaton] – van [szabbaton],
nincis [Salamis] – van [Szalamisz],
nincis [satürikos] – van [szatürikosz] stb.

Példák a latinban: nincis [silentium] – van [szilentium],
nincis [stimuláció] – van [sztimuláció],
nincis [sternum] – van [szternum] stb.

7. § Láthatjuk tehát, hogyan vélekednek a klasszikus latin nyelvtanok. Teljesen egyértelmű tehát az *s* ejtése. Mindent pöszen ejtettek Görög- és Latinhonban, semmi [s], semmi [z].

8. § De hogyan került mégis a latinba *z* betűjel? Átvették a görög nyelvből a *dzóné* = *zona* (öv), *dzóon* = *zoon* (élő állat), *dzephiürosz* = *zephyrus* (nyugati szél), *Dzakünthosz* = *Zacynthus* (sziget) stb. szavakat, neveket. Nagybetűs alakja: *Z*, kisbetűs alakja: *z* – nem a görögök által leírt kis dzéta alak.

9. § Meghökkenő azonban a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Idegen Nyelvi Lektorátusa által kiadott kéziratos könyvecske (Takács János vezető nyelvtenár munkája), amely azt írja: „*s* = a magyar *sz* ejtésével, két magánhangzó közt azonban *z*-sen ejtjük”. Ez azonban messze nem így van. Mert csupán az ő könyvéből vett idézetekkel:

fossa nem [fozza], hanem [fossza];

vesica nem [vezika], hanem [veszika];

Magnesia nem [Magnézia], hanem [Magnészia] (az *iota* előtt szóközi szigma!);

nausea nem [nauzea], hanem [nauszea] (a *nauszia* szóban szóközi szigma!);

Nausicaa nem [Nauzika], hanem [Nauszikáa];

fissura nem [fizzura], hanem [fisszura];

incisura nem [incizura], hanem [inciszura];

accusatio nem [akkuzáció], hanem [akkuszáció];

accusativus nem [akkuzativus], hanem [akkuszativusz];

nasus nem [nazus], hanem [naszus];

oesophagus (vagy *esophagus*) nem [özofágus] vagy [ezofágus], hanem [öszofagusz] (eredetileg: *oiszofagosz*);

griseus nem [grizeus], hanem [griszeusz];

roseus nem [rozeus], hanem [roszeusz] (egyébként *rodeosz*);

globosus nem [globozus], hanem [globosusz];

spinosus nem [spinozus], hanem [szpinosusz];

spongiosus nem [spongiozus], hanem [szpungiosusz] (mert a szivacs: *szpo[n]gion*);

osseus nem [ozzeus], hanem [osszeusz];

obtusus nem [obtuzus], hanem [obtususz];

s ilyeneket számtalan esetben sorolhatnák (Menge 1903).

10. § Felismerhető tehát a görög–latin pöszeség. S látható így a sívító–süvítő *s* hang hiánya. Mert ők a mediterrán pöszelek.

11. § S hogy mennyire jogosult a [z]-s helyett az [sz]-es kiejtés, azt az igék averbója fényesen igazolja, mint:

obtundo, -ere, -tudi, -tusum (és nem: [túzum]);

incindo, -ere, -cidi, -cisum (és nem [cízum]);

vagy melléknévként használván igazolja, mint
orator incensus = tüzes szónok (de nem: [orator incenzus]),
vagy másként:

incensa bacchatur = felizgatva őrvjög (de nem: [incenza bacchatur]).

12. § A helyes kiejtést figyelve megállapítható, hogy ugyanaz, az egy nemzethez tartozó tanult férfiú, akinek neveltetése

Budapesten, Debrecenben, Kolozsvárott, Marosvásárhe-
Pécsett, Szegedében, lyeen, Nagyváradon, Temesvá-
Egerben stb. történt, ron, Nagyenyeden volt,

így ejti a következő, igen használatos szavakat:

[artrózis]	[arthroszisz]
[ortózis]	[orthroszisz]
[porózis]	[poroszisz]
[porózus]	[poroszusz]
[emfízéma]	[emphüszéma]
[paralízis]	[paralüszisz]
[parézis]	[pareszisz]
[intenzív]	[intenszív]
[pozíció]	[poszció]
[diagnózis]	[diagnoszisz]
[dizmenorrea]	[diszmenorrhea]
[dorzális]	[dorszális]
[divertikulózis]	[divertikuloszisz]
[dekompensáció]	[dekompenzáció]
[pszihózis]	[pszüchoszisz]
[egzisztencia]	[exisztencia]
[konzílium]	[konszília]

Ezzel szemben van Sabácz bevétele.

13. § Néhai Ravasz János szóhasználata ez (azé a Ravasz Jánosé, aki a magyar baleseti sebészeket a szakma művészi alkalmazására megtanította). Barts a *resectio* formát írja, s úgy magyaráz, hogy *resecare*. *Residuumot* ír, s nem *reziduumot*, az *orthosist* is az *orthoszisz*ből eredezteti (a görög eredetiben is szóközi és szóvégi szigma van) (Barts 1844). Sem hideg, sem meleg = langymeleg.

14. § Hosszú esztendőkön keresztül „puskáztak” laikusok és egészségügyiek Brencsán János szótáraiból. Ott lehet a *demaskulinizáció* kifejezést olvasni az egyszerű, érthető és minden magyar számára logikus *kiherélés* helyett. De: a *resectio* latin szót a *rezekció* adathoz irányítja, hogy ott keressük. Kérdésem: miért kell a jó írású s ennek megfelelő kiejtésű szót rossz helyre utalni? Vagy: az egyeduralkodó, sok-sok kiadást megért Brencsán-könyvekben így találom: *paresztézia*. Holott a görögös–latinosa: *paresztheszia* (Brencsán 1986).

De a legújabb „országos állásfoglalás” sem különb. A Fábán–Magasi-féle munka a *resectiót* ugyan [reszekció]-nak ejteti – de a *resistentiát* már a *rezisztenciához* utalja, s a *reversibilist* a *reverzibilishez*, a *retroversiót* a *retroverziónhoz*, a *reservoirt* a *rezervoárhoz* stb. – tehát ez a munka is „langymeleg” (Fábán–Magasi 1992).

Végső tanulság. Tiszamarti Antaltól idézem: „Helytelen és káros viszont az az irányzat, mely az idegen műszókat is kiejtés szerint írja. Orvoshoz méltatlan az ilyen írásmód: rezisztencia (helyes kiejtése: rezisztencia), kallózus, (helyes kiejtése: kalloszus), rezekció (helyes kiejtése: reszekció)” (Tiszamarti 1943).

Quod dixi, dixi. Vale!

IRODALOM

Barts József 1844. *Orvos-gyógyyszerészeti műszótár*. Kiadja a M. Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének Állandó Központi Választmány, Budapest.

Brencsán János 1986. *Új orvosi szótár*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fábán Pál–Magasi Péter (szerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jámor György–Kemenes Illés 1939. *Latin nyelvtan*. Szent István-Társulat kiadása, Budapest.

Maywald József–Vayer Lajos 1939. *Görög nyelvtan*. Kilencedik, teljesen átdolgozott kiadás. Átdolgozta: vitéz Mészáros Ede. Kókai Lajos kiadása, Budapest.

Menge, Hermann 1903. *Griechisch-deutsches Schulwörterbuch, – mit besonderer Berück – sichtigung der Etymologie*. Langenscheidtsche Verlagshandlung, Berlin.

Pirchala Imre 1932. *Latin nyelvtan (Alaktan és mondattan)*. Átdolgozták: vitéz Esztergomgy Ferenc és Nagy Pál dr. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest.

Schmidt Márton 1907. *Görög nyelvtan*. 2. kiadás. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest.

Takács János é. n. *Egységes orvosi latin nyelvkönyv*. Kézirat. SOTE Idegennyelvi Lektorátus, Budapest.

Tiszamarti Antal 1943. *Orvosi nyelvünk helyes magyarsága*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Rényi Károly kiadása, Budapest.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Néhány apróbb megjegyzés: a *fossa* szóban egyik s sincs két magánhangzó közti helyzetben, akárcsak a *fissurában*. A *reservoir* alakot a mai köznyelvi helyesírás már *rezervoárként* tarja számon. Az urológiában a *resectiót* kezdetben [rezekció]-nak ejtettünk (és írtunk), most a [reszekció] az elfogadott. De ne térjünk át a [magnézium] ejtésre.

A gondot nem az okozza, hogy például a *resectio* helyesen [reszekció]-nak ejtendő, hanem az, hogy az eredeti nyelvi környezetükből kiragadott jövevényszavak magyarosodni „merezelték”, az egyik így, a másik úgy. A helyes latin kiejtés terén

legyen rend, de a régmúlt maradjon meg: a *magnesium magnézium*nak. Viszont senki nem ejti megfelelően a Ca jelű elemet, azaz helyesen [kalcium]-nak, hanem tévesen [kálcium]-nak.

Mitsányi Attila

KLASSZIKUS LATIN, KÉSŐI LATIN ÉS A HELYI ÚZUS¹

Pestessy József Azok a pösze görögök és latinok című dolgozatának némelyik meglehetősen kategorikus megfogalmazású megállapítása legalábbis kérdésesnek látszik.

Kezdjük azonban azzal, hogy a bármiféle bevezetést mellőző, egyenesen paragrafusokba szedett tálalás eleve hiányérzetet kelt az olvasóban. Nem derül ki ugyanis, pontosan mire is irányul a szerző bírálata: a latin/görög orvosi szavak helyesírására (pl. a 13. § kizárólag arról szól, hogy Barts mit hogyan írt) vagy azok beszélt nyelvi használatára, azaz helyesnek vagy torznak tekinthető kiejtésére. Az utóbbi látszik valószínűbbnek, ugyanakkor a „Végső tanulság” megint csak az idegen műszavak írásmódjára vonatkozik.

Vegyük azonban sorra az egyes paragrafusokat. Az első négyről nincs mit mondanunk, amit tartalmaznak, az valóban „repetitio”. (Kérdéses azonban, hogy bármivel is hozzájárulnak-e a további paragrafusok állításaihoz).

Az 5. § már valóban a közlemény igazi kérdésével, a latin/görög szavak *s*-sel jelölt fonémájának kiejtésével foglalkozik: két, a szerző véleményével egyező, valamint egy, a továbbiakban kritizált nyelvkönyvet idéz. Ugyanakkor említést érdemelne, hogy ebben a kérdésben biztos ismeretünk nincs, és nem is lehet, vagyis teljes bizonyossággal nem tudhatjuk, hogy valójában hogyan ejtették az *s*-t a Római Birodalom lakói, illetve ugyanúgy ejtették-e a provinciákban is, mint Rómában. Sőt írásos emlék őrzi, hogy még egyazon személy szóhasználata is lehetett – helyzettől és közegtől függően – különböző. Cicero feljegyezte, hogy a szenátusban másképpen beszél, mint otthon (Várkonyi Nándor [2001] feltételezése szerint ez az otthoni-utcai beszéd mód lehetett a későbbi olasz nyelv csírája). Vagyis csupán valószínűsíthető kiejtésről beszélhetünk, ennek a többé-kevésbé elfogadott formája az ún. restituált kiejtés. Azzal kapcsolatosan, hogy a klasszikus nyelvek szavainak helyes kiejtése egyáltalán nem magától értetődő, érdemes talán megemlíteni, hogy a kérdésnek a *classica philologia* olyan nagymestere, mint Rotterdami Erasmus *De recta latini graecique sermonis pronuntiatione dialogus* című művében (Erasmus 1703) 56 hasábot szentelt (a „medve” és az „oroszlán” elmélkedik a helyes kiejtésről).

A 6–7. § már „teljesen egyértelmű”-nek tekinti az *s* betű [sz]-nek ejtését. Pedig van más vélemény is: „Az *s* pontos kiejtése bizonytalan: valószínűleg a magyar *sz* és *s* között ingadozott, az utóbbi ejtémód talán szóvégi helyzetben és mássalhang-

zó előtt volt jellemzőbb. A késői latinban [kiemelés tőlem] kiejtése magánhangzók között [z] volt (így történik a mai olaszban, katalánban, franciában és portugálban; a spanyolban később visszazöngéltenedett)” (http://hu.wikipedia.org/wiki/Latin_nyelv). Tegyük hozzá, így történt a magyarban is. Jól emlékszem, hogy több mint fél évszázaddal ezelőtti latin tanulmányaim során az *accusativust* következetesen [akkuzatívusz]-nak (nem [akkuszatívusz]-nak) ejtettük (a példákat még lehetne sorolni), pedig igazán hitel érdemlő latintanárunk volt: Nagy Ferenc, számos latin nyelvkönyv és nyelvtan szerzője.

Mindezek alapján semmi „meghökentő” (9. §) sincs abban, hogy Takács János idézett nyelvkönyve megengedi az *s* betű [z]-vel történő ejtését két magánhangzó között, hiszen az orvosi nyelv latin/görög szavai nem a klasszikus nyelvből, hanem a késői latinból származnak.

A „görög–latin pöszeség” (10. §) tehát inkább a hit világába tartozik. Ez persze nem zárja ki azt, hogy valóban létezhetett.

A 11.§-ban közölt példák semmit sem igazolnak „fényesen”. Ami az „averbó”-t (következetes formában: *a verbo*; l. Esztergomi et al. 1938) illeti, hajdanán gimnáziumunkban ezeknek az igéknek a supinumát is éppúgy [z]-vel ejtettük, mint az *accusativust*. A két szintagmát pedig nyilvánvalóan latin szövegrészként, azaz [sz]-szel olvassuk; arról nem is beszélve, hogy ezúttal nem két magánhangzó közti *s*-ről van szó.

A 12. § állításai lehet, hogy igazak, bár nem emlékszem, hogy azok a marosvásárhelyi kollegák, akikkel eddig találkoztam, következetesen így beszéltek volna. „Sabácz bevétele”-vel viszont nem tudok mit kezdeni, és – attól tartok – ezzel nem vagyok egyedül.

A 13. §-ban csak annyi biztos, hogy kiejtésről itt szó sincs. Amiről szó van, az Barts szakszótárának helyesírása. Az nem derül ki, hogy jön ehhez „Ravasz János szóhasználata”.

A 14. §-ban megfogalmazott kifogások (köztük egy kakukktojás, a sem nem görög, sem nem latin *reservoir/rezervoár*) viszont azt hiszem, valóban rávezetnek a lényegre. Két kérdéskört kell tisztáznunk. Egyrészt különbséget kell tennünk a klasszikus latin és a középkor, illetve a korai újkor latinsága között, másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül a latin szavak kiejtésének úzusát a beszélt magyar nyelvben.

Nyilvánvaló, hogy a klasszikus latin nem azonosítható a késői latin nyelvvel. Ez különösen igaz a szavak kiejtésére. A késői latint ugyanis nem a római aranykor emberei beszélték, hanem – lingua franca lévén – különböző anyanyelvű népek tanult emberei, akinek ajkán a latin szavak kiejtése természetesen többé-kevésbé saját nyelvük hangrendszeréhez idomult.

¹ Felkért hozzászólás. A szerk.

Ennek a következményeként írhatja Várkonyi (2001): „A kiejtés dolgában pedig teljes a bizonytalanság, minden európai nép más-más fonetikával beszéli a latint. A magyar például századokon át lágyította a hangokat, a legszívesebben nem fogadta volna el az *sz*-et, s így mondta; voks, paks, taksa, virtus, fascikulus, rezignál, konzervál (reszignál és konzervál helyett) Horácius, Vergilius, Éneás; nem is szólva a meghonosult latin szavakról, mint: zsoldár, zsolozsma, ekklézsia, zsinat, vecsernye, lista stb. stb. Az élő latin nyelvek: az olasz, a francia szintén megpuhítják a klasszikus latin keménységét, az olasz így mondja: ányusz (*agnus*), eccse (*ecce*), a francia: toton (*totum*), ládamüsz (*laudamus*).” Ami a magyart illeti, tovább módosult a kép: ma már nem mondunk [paks]-ot, [Éneás]-t stb., de a köznyelvben használatos számos latin/görög szó kiejtésében megmaradt az *sz* helyett az *s* és a *z* hang.

Az orvosi szaknyelv latin/görög szavai nem a klasszikus, hanem a késői latin nyelvből erednek. Használatukban éles különbséget kell tennünk a leírt szavak és a kimondott (kiejtett) szavak között. Ami az előbbieket illeti, nem lehet vita: a klinikai orvostudomány a klasszikus írásmódot várja el (az „országos állásfoglalás” [Fábián és Magasi 1992] a köznyelvivé vált szavak írásában megengedi a fonetikus írásmódot is, az persze más kérdés, hol húzhatjuk meg a határt a szaknyelvi és

a köznyelvi között). Az utóbbiak viszont, a késői latin tradícióinak megfelelően, a századok során kialakult általános latin szóejtési úzushoz idomulnak. Márpedig a magyar nyelv oly nagy mestere, mint Babits (1935) szerint is „az igazi törvényhozó az úzus” (nem [úsusz]). *Contra ventum*...: a beszélt orvosi nyelvben alighanem – hagyományainknak megfelelően – továbbra is megmarad a [rezeckció], [stimuláció] stb.

Dolgozatát Pestessy doktor kategorikus kijelentéssel zárja: „Quod dixi, dixi”. Talán szerencsésebb lett volna Horatius intését követnie: *Nonum prematur in annum*, még ha ezúttal a kilenc évet nem is kell szó szerint venni.

IRODALOM

Babits Mihály 1935. Könyvről könyvre. *Nyugat* 2. szám.

Erasmus, Desiderius Rotterdamus 1703. *Opera Omnia*. Tom. I. Cura et impensis Petri Vander Lugduni Batavorum (Leiden), 913–968. hasáb.

Esztergomi F.–Gaál L.–Nagy P. 1938. *Latin nyelvtan (Alaktan és mondat-tan)*. Athenaeum, Budapest.

Fábián P.–Magasi P. (szerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó/Országos Orvostudományi Intézet és Könyvtár, Budapest.

Várkonyi Nándor 2001. *Az írás és a könyv története*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Bicegő mondatok – Csak egy vessző?

Berényi Mihály

Mi a különbség a következő két mondat között? (Idézet az MTA Hírleveléből)

„A tudományos kutatók bérezését [...] nem lehet a több tízezres létszámú oktatói feladatokat ellátóktól külön kezelni.”
A tudományos kutatók bérezését [...] nem lehet a több tízezres létszámú, oktatói feladatokat ellátóktól külön kezelni.

Az első, hibás mondat szerint az oktatási feladatok létszáma több tízezer, a másodikban az oktatói feladatokat ellátóké ilyen sok. E nagy eltérést a létszámú utáni, az idézetből kimaradt kis vesszőcske okozza.

Kit lóttak fel? (Idézet az MTA másik Hírleveléből)

„Az MTA külső tagja, a második «magyarként» fellőtt USA-ban élő szakember.”
Az MTA külső tagja, a második «magyarként» fellőtt, USA-ban élő szakember.

A szakember, akiről szó van, Charles Simonyi. Az ő fellövéséről a második mondat tudósít. Az első szerint az USA a második magyar, ráadásul fellőtték. Szép teljesítmény! Az első mondatból, a *fellőtt* után hiányzó vessző valójában benne van a mondatban, csak fellőtték az USA végére.

Ki az alkalmazott? (Közlésre beküldött dolgozattól)

„Sperma vizsgálatot végeztünk a centrumok által alkalmazott Krüger által bevetett szempontok szerint.”
Spermavizsgálatot végeztünk a centrumok által alkalmazott, Krüger által bevezetett szempontok szerint.

Az idézet szerint a neves Krüger úr, tévesen, a centrumok alkalmazottja. Talán ő sem tudja, hogy állást változtatott, hogy milyen szempontokat *vetett be*. Kár volt az *alkalmazott* utáni vesszőt megtakarítani. Kárpótlásul bőven van *általból*.